

Je zřejmé, že deinstitucionalizace nukleární rodiny a pluralizace forem organizace soukromého života potvrzuje nutnost morálního ukotvení těch vztahů, které byly dříve vyloučeny ze sféry morálního uvažování a odkázány do soukromé sféry. Dále je zřejmé, že transnacionalizace společenských vazeb poukazuje na nutnost zahrnout do našeho morálního zvažování rovněž globální vazby ke vzdáleným druhým. Held bezesporu ukázala význam péče jako hodnoty a vztahů a praktik péče jako nepostradatelného základu života společnosti a nabídla inspirativní pojetí péče jakožto normativní morální kategorie. Úkolem feministické teorie nicméně stále zůstává vyřešit komplexní vztah spravedlnosti a péče na všech úrovních života společnosti, úkolem o to komplikovanějším, že adekvátní současná feministická teorie musí nabídnout řešení morálních dilemat rovněž s ohledem na globální nerovnosti a transnacionální mocenské struktury, ve kterých jsou vztahy péče situovány.

Zuzana Uhde

A. L. Ellingsæter, A. Leira (ed.):
Politicising Parenthood in Scandinavia.
Gender Relations in Welfare States
Bristol, The Policy Press 2006, 286 s.

Autorský tým pod vedením Anne Lise Ellingsæter a Arnlaug Leiry se zaměřuje na téma významné jak pro teoretické uvažování o genderových vztazích v rámci sociálních institucí, tak pro politickou praxi. Kniha, na které se podílelo 12 autorů a autorek, ukazuje, nakolik je i rodičovství politické – zejména jakmile do něho vstupují instituce sociálního státu. To, co má v české realitě tendenci být chápáno jako ryze soukromá záležitost, se ve světle jednotlivých kapitol odkrývá jako komplex vztahů, ve kterých figurují pracovní trh, sociální politika státu (různé nastavené dávky a opatření), společenské hodnoty a normy určující,

jak má vypadat správná rodina a rodičovství, sociální hnutí a jejich vliv na podoby sociálního státu, či historická path-dependency. Kniha je dále zajímavá proto, že nabízí rozsáhlé informace o sociálních modelech jednotlivých severských států, které většinou bývají prezentovány jednoduše a jejichž vzájemné odlišnosti jsou opomíjeny. Tyto odlišnosti přitom mohou být klíčové pro pochopení toho, proč některý model funguje a jiný ne, či proč je některý trvale udržitelný a jiný nikoliv. Velmi zajímavé je pak porovnání ideologií, které stojí v základu jednotlivých politik – zejména pak protikladu politických odůvodnění založených na „svobodné volbě“ či na „genderové rovnosti“, nebo mnohotvárnosti konstrukce „zájmu dítěte“.

Zatímco od 70. let 20. století se v severských zemích stala genderová rovnost obecně uznávaným cílem politik a péče začala být konstruována jako jedno ze sociálních práv, v průběhu 90. let došlo (zejména v Dánsku a Finsku, ale částečně i v Norsku a ve Švédsku) k relativnímu odklonu od tohoto ideálu a na jeho místo byl částečně dosazen koncept „free choice“, stanovující mimo jiné právo rodičů vybrat si, který z nich a jak bude pečovat o děti. Ekonomická krize a zvyšující se nezaměstnanost si v 90. letech vynutila přepracování modelů štědrého sociálního státu – v každé zemi jinak a s jiným výsledkem. Autorky v úvodu upozorňují, že argument svobodné volby a potřeb dítěte skrývá konzervativní hodnoty a směřuje k valorizaci tradičního modelu rodiny. Posun politického diskurzu směrem k flexibilitě, individualizaci a svobodě volby tak může znamenat ohrožení tradice univerzalizmu a genderové rovnosti skandinávského sociálního modelu. Tomu, zda je tomu skutečně tak a do jaké míry, se věnují jednotlivé kapitoly této knihy.

V první části věnované odkazům a výzvám politik rodičovství nejprve Arnlaug Leira představuje hlavní trendy v sociálních politikách mateřství a otcovství ve Skandinávii od počátku 70. let do součas-

nosti. Ukazuje, že sociální politiky „mají gender“, tj. jejich nastavení podporuje určitý model rozdělení práce mezi rodiči a ideologické chápání rodiny. Zatímco finanční benefity pro pečujícího rodiče předpokládají existenci jednoho živitele rodiny, s největší pravděpodobností muže, a ženy pak motivují k dlouhodobému opuštění pracovního trhu, opatření směřující ke snadnějšímu kombinování práce a rodiny naopak podporují dvoupříjmový model (dual earner / dual carer, tj. oba rodiče se podílejí na péči i na výdělečné činnosti). V severských zemích se od 70. let podařilo redefinovat individuální povinnost rodičů pečovat o své děti jako sociální právo na péči (každý má právo pečovat, a každý má právo na péči); zejména prostřednictvím rozšíření veřejných služeb péče o děti. „Cílem pak byla de-familiarizace stejně jako re-familiarizace péče o děti, přesun matek mimo domov a navrácení otců do domova (s. 31).“ Státní podpora institucí péče o děti byla prezentována jako naplňování zájmu dítěte z hlediska jeho sociálních a vzdělávacích potřeb a jako prostředek překonání sociálních nerovností mezi dětmi. Povinný podíl otců na rodičovské dovolené byl definován jako právo otce pečovat o své děti. Posun směrem ke svobodné volbě rodičů, ke kterému došlo v 90. letech, pak v praxi znamenal (mimo jiné vzhledem k nastavení pracovního trhu a makroekonomickým ukazatelům) reprodukování genderových nerovností v péči o děti.

Marit Rønsen a Kari Skrede v další kapitole zkoumají vztah mezi politikami rodičovství a úrovní porodnosti v severských zemích. Vývoj porodnosti v tomto regionu ukazuje, že genderová rovnost může být cestou, jak udržet dostatečně vysokou míru porodnosti. Hlubší analýzy ale odhalují značnou diverzifikaci modelů porodnosti – zatímco více žen má jen jedno dítě nebo zůstává bezdětných, více žen také má tři a více dětí. Autorky vyvozují, že „light“ model genderové rovnosti (kdy ženám je umožněno pracovat na částečný

úvazek v sektoru zaměstnání s přátelským přístupem k rodině) má pozitivní dopady na úroveň porodnosti země, ale představuje zároveň i mnoho úskalí (vysokou vertikální a horizontální segregaci pracovního trhu, vysoký podíl částečných úvazků bez perspektivy postupu atp.).

Druhá část knihy je zaměřena na reakce rodičů na politické reformy 90. let. Zvláště ní pozornost je věnována politikám zaměřeným na zvýšení účasti otců v péči o malé děti. Johanna Lammi-Taskula a Anette Borchorst ve svých kapitolách zkoumají odlišné způsoby využívání opatření určených přímo otcům a opatření ponechaných volbě rodičů v jednotlivých skandinávských zemích. V těchto a dalších kapitolách jsou pak dále analyzovány dopady politik „svobodné volby“ (zrušení otcovské kvóty v Dánsku v roce 2001, zavedení peněžního benefitu na péči v Norsku v roce 1998, či dávky na domácí péči zavedené postupně mezi 1985–1990 ve Finsku). Anne Lise Ellingsæter ukazuje, že zavedení peněžního benefitu na péči v Norsku mělo rozporuplné důsledky – nevedlo sice k poklesu zaměstnanosti matek, jak by se mohlo očekávat, přesto nárůst jejich zaměstnanosti pravděpodobně zpomalilo. Vzhledem k tomu, že část rodičů tyto benefity používá na zaplacení soukromé individuální péče o děti, a substituuje tak nedostatek míst ve veřejných institucích, kde poptávka stále značně převyšuje nabídku, nelze jednoznačně říci, že by tento benefit stál v cestě genderové rovnosti. Přes konzervativní základy politik svobodné volby se ukazuje, že ačkoli rodiče mají možnost dva roky pobírat dávku nahrazující pracovní příjem, raději volí relativně brzký návrat do práce (po roce dítěte) a preferovali by veřejné instituce péče o děti, jak ukazují dlouhé čekací listiny jeslí. Ukazuje se tak, že nové směry uspořádání podpory péče o malé děti nejsou ve shodě s přáním jejich rodičů a že se rozchází i obecná přesvědčení o roli otců v péči o malé děti a jejich skutečná praxe.

Třetí část knihy se zaměřuje na interakce rodiny a pracovního trhu. Proměny pracovního trhu, ke kterým došlo v severských zemích v době ekonomické recese v 90. letech, vytvořily nové strukturální podmínky pro sociální politiky a rozhodování rodičů. Severský model sociálního státu založený na plné zaměstnanosti a vysokých sociálních výdajích byl ohrožen. Heikki Hiilamo analyzuje změny politik a opatření, ke kterým došlo ve Finsku a ve Švédsku v důsledku ekonomické recese, a hledá odpověď na otázku, nakolik je severský model sociálního státu, založený na myšlence genderové rovnosti, trvale udržitelný. Ukazuje, že ačkoli došlo ke značným škrtům ve veřejných výdajích, které se dotkly finančních podpor pro rodiče i rodičovské „dovolené“, hlavní obrysy sociálního státu zůstaly zachovány. Švédsko navíc (na rozdíl od Finska) v prvním desetiletí 21. století obnovilo většinu původních podpor a opatření, a znovu se tak stalo vzorem státu prosazujícího ekonomickou genderovou rovnost. Finsko se zaměřilo více na podporu a uznání domácí mateřské péče zejména o děti do tří let. Jak konstatují Anita Haataja a Anita Nyberg, při pohledu na konkrétní praxe rodičů v obou zemích se srovnání poněkud komplikuje. V obou zemích jsou to stále většinou matky, kdo pečuje o malé děti a využívá větší podíl rodičovské dovolené. Do tří let věku děti mají sice Švédky lepší podmínky ke kombinování práce a rodiny a jsou častěji ekonomicky aktivní, ovšem od tří let věku dítěte se situace obrací a Finy pracují více hodin a mají vyšší výdělky než švédské ženy. Autorky dále konstatují, že při oslabování dvouprůmového modelu (dual earner/dual carer) se situace jednoznačně zhoršuje pro osamělé matky, které mají v podmínkách nižší zaměstnanosti a vyšší negativní pracovní flexibility menší možnosti, jak zůstat ekonomicky soběstačné. V poslední kapitole knihy se Anne Skevik zaměřuje konkrétně na situaci osamělých rodičů v severských zemích a na proměny jejich posta-

vení v době ekonomické recese. Ukazuje, že ačkoli model „pracující matky“ (zahrnující opatření ke kombinování práce a rodiny) osamělým matkám pomohl v zajištění ekonomické nezávislosti, přesto je jejich ekonomická situace jednoznačně horší než situace v úplných rodinách. Znevýhodnění se prohlubuje právě v době krize, kdy osamělé matky (a pár osamělých otců) již na počátku disponují menšími finančními rezervami, jsou méně pracovně flexibilní vzhledem ke svým pečovatelským povinnostem a zbývá jim pravděpodobně méně energie k udržení kompetitivity na pracovním trhu.

Pro čtenáře zajímavější se o skandinávský model sociálního státu prosazující genderovou rovnost je kniha výborným zdrojem informací o tom, jak to „skutečně je“. Jednotlivé kapitoly odкрývají odlišnosti a podobnosti mezi severskými zeměmi a poukazují na jejich specifické problémy. V každé zemi je výsledný model namixován na základě trochu jiných ingrediencí. Dánská sociální politika se zaměřuje v první řadě na podporu účasti matek malých dětí na pracovním trhu. K tomu směřuje krátká rodičovská dovolená a garance místa v institucích péče o děti od jejich 9 měsíců, za něž se ovšem platí relativně vysoký poplatek. Matky zde zpravidla pracují brzy po porodu a na plný úvazek. Finsko se naopak více zaměřuje na podporu domácí péče o děti do tří let (v souvislosti s přetrvávající vysokou nezaměstnaností). Poté ovšem se značná část matek zapojuje do práce na plný úvazek. Norsko se vydalo na cestu podpory ženské pracovní aktivity ve srovnání s ostatními relativně nedávno, politiky se zaměřují spíše na ocenění mateřské práce v domácnosti. Místa ve veřejných institucích péče o děti trvale nepostачují poptávce. Jediné Švédsko systematicky podporuje domácí a zároveň i formální péči o děti a zachází nejdále v prosazování genderové rovnosti v rodičovství (60 dní „otcovské kvóty“). Na druhou stranu zde podobně jako v Norsku vládne silná gen-

derová segregace pracovního trhu a v ženské zaměstnanosti mají vysoký podíl částečné úvazky (autorky tento model nazývají „light gender equality“). Ženy a hlavně matky se koncentrují na místech s nižšími platy a bez perspektivy dalšího postupu. Přes poukazování na tyto problémy ale nelze knihu brát jako kritiku nastavení sociálních států ve Skandinávii, ale hlavně jako snahu upozornit na jejich dílčí nedostatky a hledat cesty k jejich odstranění.

Autor a autorky správně soustavně ukazují na fakt, že sociální politiky nelze analyzovat odděleně od strukturálních podmínek – makroekonomických podmínek a podmínek pracovního trhu, nezaměstnanosti, horizontální a vertikální genderové segregace atd. Ty totiž určují, jaké mají rodiče alternativy a jaké volby mohou skutečně provádět. Několikrát je také poukazováno na úlohu hodnot a norem, které v dané společnosti vládou a které také nutně určují, jaký význam bude jednotlivým sociálním politikám přikládán a jakým způsobem budou využívány. Tím je vysvětlováno, proč přes vytrvalou snahu prosadit genderově vyrovnané rodičovství i ve Švédsku stále převažuje tradiční model genderové dělby práce v rodině (Thomas P. Boje, s. 206). Velmi vysoké nároky na „dobré mateřství“ také vysvětlují, proč Švédky uvádějí ve výzkumech větší problémy při kombinování práce a rodiny než matky v UK a Nizozemsku (s. 208). S konceptem norem a (mateřských) ideologií ovšem autorky a autor jinde nepracují a souvislost využívání sociálních opatření s hodnotami je tak dle mého názoru větší nou neoprávněně opomíjena.

Pro současnou situaci v ČR může být zajímavou inspirací hodnocení dopadů ekonomické recese v 90. letech 20. století na politiky genderové rovnosti a kombinování práce a rodiny. Pokud je podpora sociálních politik vázaná na potřeby pracovního trhu a spojená s makroekonomickou situací země, lze očekávat podobně jako (a snad ještě více než) ve Skandinávii rozpočtové

škrtky, kterými budou tato opatření omezoována. Přesto zkušenost severských zemí ukazuje, že krize nemusí nutně znamenat rušení politik přátelských k ženám, lze ale očekávat jejich restriktce. Podniky navíc budou méně ochotné investovat do svého lidského kapitálu. Krize znamená snížení zaměstnanosti, které se podle severské zkušenosti dotýká obzvláště osamělých matek či matek s nižší kvalifikací. Na druhou stranu je možné, že krize bude mít větší dopad na sektory s převažující mužskou pracovní silou a negativní dopady na ženy budou nižší. Přesto je možné podle skandinávských zkušeností předpokládat nárůst negativní (zaměstnavateli vyžadované) flexibility práce, která se prozatím dotýká ve vyšší míře žen (např. nedobrovolné částečné úvazky). Stejně tak lze očekávat po vzoru Finska zvyšování nezaměstnanosti ve skupině matek dětí ve věku 3–6 let, tedy v období po skončení státního příspěvku na domácí péči. Ta je přitom již nyní v ČR dosti vysoká. Stát by měl za těchto podmínek důsledně analyzovat dopady jednotlivých škrtů a opatření na jednotlivé skupiny populace a nenechávat celou odpovědnost na soukromých aktérech.

Radka Dudová

Elisabeth Beck-Gernsheim:
Die Kinderfrage heute. Über Frauenleben, Kinderwunsch und Geburtenrückgang
München, C. H. Beck 2006, 175 s.

Mezi hlavní témata děl německé socioložky Elisabeth Beck-Gernsheim patří proměny ženské biografie, rodiny a partnerských vztahů. Není tomu jinak ani v její poslední knize *Kinderfrage heute. Über Frauenleben, Kinderwunsch und Geburtenrückgang* (Dětská otázka dnes. O životě žen, přání mít dítě a poklesu porodnosti). K vydání této knihy autorku inspirovala v Německu probíhající demografická debata o nízké porodnosti, po-
tažmo o roli a postavení žen v soudobé spo-